

Марина Матејевић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет Ниш

УДК 316.356.2:392.3(497.11)
Преглед рад
Примљен: 21. 5. 2011.

Милена Тасић
Ниш

ТРАНСГЕНЕРАЦИЈСКИ ПРЕНОС ПОРОДИЧНЕ КУЛТУРЕ У САВРЕМЕНОЈ ПОРОДИЦИ¹

Апстракт: Захваљујући трансгенерацијском преносу породичне културе, у савременој породици се сусрећу традиционално и модерно, и обликују на један специфичан начин породично функционисање. Трансгенерацијски пренос породичне културе доприноси очувању одређеног континуитета између генерација, што је посебно значајно у условима транзиције, која многим породицама доноси превише промена које могу да дестабилизују породично функционисање. Савремена истраживања показују да су одређене фазе у животном циклусу породице, као што је фаза формирања породице, или породица са малим дететом, означене као критичне тачке са високим кризним потенцијалом у развоју породичних односа. Присуство одређених обичаја, веровања и ритуала, у овим фазама животног циклуса породице, у српској патријархалној култури је омогућавало да породица преко ових опасних места безболније и сигурније корача. Према теоријском концепту Самерофа и Фиса (Sameroff, Fiesse, 1992) преношење одређених обичаја и веровања у оквиру породичног васпитања значајно доприноси формирању породичних вредности и обликовању понашања у одређеној породици. Наше истраживање је имало за циљ да утврди присутност одређених веровања и обичаја везаних за формирање породице. Желели смо да утврдимо да ли се у оквиру породичног функционисања преносе одређена веровања и обичаји и да ли постоје разлике између градске и сеоске средине као и да ли су оне условљене нивоом образовања испитаника. Резултати истраживања су показали да су одређени обичаји заступљенији у сеоској средини, јер постоји статистичка значајност на нивоу 0,01, док у односу на ниво образовања нису утврђене статистички значајне разлике, сем код обичаја који се односе на трудноћу, заступљенијих код испитаника са основним образовањем. Добијени резултати показују да су у трансгенерацијском преносу породичне културе присутни одређени обичаји и веровања, што указује да породица може формирати нове кодове без жртвовања интегритета прошлих генерација, као и да може боље разумети генерацијски прелаз, познавањем претходних породичних кодова.

Кључне речи: Трансгенерацијски пренос, породична култура, народни обичаји, веровања

¹ Рад је урађен у оквиру пројекта „Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција“ (179074), који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, а финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Трансгенерацијски пренос и породично функционисање

Разумевање начина функционисања савремене породице повезано је са разумевањем породичне структуре и односа у њој, али је исто тако постало важно и значајно разумевање породичне пројекције, од генерације до генерације. Пренос породичне културе врши се континуирано, од генерације до генерације, а садржаји који се преносе обухватају породични систем вредности, веровања, обичаје, начине успостављања и одржавања емоционалних веза. Захваљујући трансгенерацијском преносу породичне културе, у породици се сусрећу традиционално и модерно, и обликују на један специфичан начин породично функционисање. Породична култура живљења која се преноси трансгенерацијски има за циљ одржавање породичног континуитета и стања без промене. Проблеми у породичном функционисању често настају када се укрсте породична култура и појединац, или када породична култура не може више да прати спољашњу културу. С обзиром да је транзиција донела превише промена како у друштву, тако и у породици поставља се питање како се овај утицај одражава на функционисање породице. Резултати истраживања (Матејевић, 2008, 2009, 2010) показују да су у функционисању породице присутни одређени облици дисфункционалности који су израженији на димензији адаптабилности, односно флексибилности породице, што говори о присуству хаотичних образаца у породичном функционисању. Присуство хаотичних образаца указује на проблем непостојања адекватног система вредности у породици, на непостојање адекватних правила, на присуство превише промена које дестабилизују породични систем. Поставља се питање какав је удео трансгенерацијског преноса породичне културе у функционисању савремене породице. Значај трансгенерацијског преноса за функционисање савремене породице истичу Самероф и Фис (Sameroff, Fiese, 1992). Они сматрају да је превише пажње посвећено одређивању образаца у односима родитељ – дете, при чему није на одговарајући начин сагледана граница између културних утицаја и индивидуалних односа, како би се на адекватан начин разумела суштина породичног кода. Они сматрају да у оквиру породице постоје различита веровања и обичаји који доприносе формирању породичних вредности које породицу воде кроз живот. Напред поменути аутори сматрају да породични код сачињавају четири компоненте: породичне парадигме, породични митови, породичне приче и породични обичаји и ритуали. Самероф и Фис сматрају да су породични обичаји и ритуали најважнији аспекти самосвести породичног кода. Породични ритуали се могу рангирати од најстилизованијих религијских понашања, до свакодневних образаца као што је поздрављање са посетиоцима, истичу они. Обичаји и ритуали обележавају почетак и крај живота у породици, регулишу и свакодневно понашање, имају регулативну функцију у одређивању улога и омогућавању бољих односа у породици. Напред поменути аутори наводе да је истраживање о повезаности породичних ритуала са осећањима сигурности и припадности породици показало да постоји значајна позитивна веза између привржености адолесцената породици и породичних ритуала. Самероф и Фис сматрају да је неопходно дефинисати кључне димензије породичног кода за исходе развоја детета. Доказано је, тврде они да породични обичаји и ритуали имају заштитну функцију, да породичне приче мењају улоге

и вредности, митови предодређују васпитање, а парадигме дају информације о породици. Породични митови, ритуали и приче који су успостављени у претходној генерацији преносе се на млађе генерације у циљу обликовања понашања у одређеној породици. Моћ породичног кода се не односи само на прошлост већ и на способност прилагођавања у одређеној породици. Породица може формирати нове кодове без жртвовања интегритета прошлих генерација и може боље разумети генерацијски прелаз, познавањем претходних породичних кодова. Наше интересовање у овом раду је било усмерено ка садржајима породичне културе који се преносе трансгенерацијски, а који су повезани са одређеним обичајима који се односе на заснивање прордице.

Веровања и обичаји везани за заснивање породице у српској патријархалној култури

Присуство одређених обичаја и ритуала у српској патријархалној култури представљало је саставни део функционисања породице. Сви значајни догађаји у породичном функционисању су били обележавани обичајима и ритуалима који су имали заштитну функцију. Заснивање породице је прва фаза у животном циклусу породице, која започиње браком и продужава се до рађања првог детета. Партнери у овој фази треба да науче да живе заједно, да развију начине међусобне комуникације. Они у овој фази постављају структуру како међусобних односа, тако и односа са члановима шире породице. Унутар брачног односа стварају се нова правила функционисања. Ова фаза у животном циклусу породице захтева велике промене код сваког од партнера. У српској патријархалној култури постојали су одређени обичаји, који су били у функцији успостављања адекватне партнерске релације. Они своје оправдање налазе у великој жељи двоје младих људи да брачни живот учине бољим и срећнијим, као и да обезбеде здрави пород и прелазак у следећу развојну фазу животног циклуса. Несумњиво је, свакако, да и велики број обичаја, као и њихова велика заступљеност, има корене у великој вредности коју су људи тада придавали породици, као и самом брачном животу. У суштини садржај ових обичаја се односио на успостављање функционалне партнерске релације. Ево неких обичаја који у ствари представљају подршку вредностима брака: кад сватови дођу по девојку, девојка најпре погледа момка кроз прстен, кроз босиљак или сито да им љубав буде чиста као сребро, да му она мирише на босиљак, и да буду сити и задовољни у свом новом животу; кад сватови оду по девојку, девојка из прикрајка погледа момка кроз узду – да је после њена влада, а он да буде зауздан; кад дођу сватови за девојку, младожења нити пије ракију нити једе месо, него му ташта донесе чанче с медом – да јој зет буде слadak као мед; младожењи скину с коња узду и однесу је млади, да се кроз њу провуче – те да младожења иде за њом као зауздан коњ (Миодраговић, 2009). Ови и слични обичаји били су у функцији олакшавања заједничког функционисања и успостављања адекватних правила. Највећи број свадбених обичаја и обреда имао је за циљ да се осигура пород, да брак не остане без деце (посебно мушке). Да би имала порода, сандук с младиним даровима ваља да буде отворен за време венчања и млада се не сме хватати на венчању за трбух; мушко наконче дају млади, да би

рађала мушку децу; младенци прве брачне ноћи не ваља много да говоре, јер би им деца плакала... (Миодраговић, 2009). Готово све чини које имају за циљ подстицање плодности управљене су на младу, јер је у српском народу постојало веровање да је за јаловост одговорна жена. Разлог бројности и разноврсности обичаја за плодност жене, треба тражити у великој жељи да се има пород, као и у крајње неповољном положају нероткиње у српској патријархалној култури. Због тог великог друштвеног притиска, полно тек сазрела девојчица врши извесне ритуалне радње ради плодности у браку. У српској патријархалној култури је ова магијска брига за одржање брака и здраво потомство била веома изражена и условљена одређеним системом вредности у којем су породица и пород били веома вредновани и цењени.

Трансгенерацијски пренос породичне културе доприноси очувању одређеног континуитета између генерација. Савремена истраживања показују да су одређене фазе у животном циклусу породице, као што је фаза заснивања породице, или породица са малим дететом, означене као критичне тачке са високим кризним потенцијалом у развоју породичних односа. Присуство одређених веровања, обичаја и ритуала, у овим фазама животног циклуса породице, у српској патријархалној култури је омогућавало да породица преко ових опасних места безболније и сигурније корача, у савременој породици они омогућавају континуитет међу генерацијама и такође имају заштитну функцију. Не само у нашем, већ и код многих других народа распрострањено је схватање да су млада и младожења за време свадбе, изложени непрекидној опасности од урока, злих сила и подметнутих чини. Зато је и разумљиво што постоји читав један разгранат систем магијске заштите од ових замишљених опасних утицаја. Као што смо претходно поменули савремена истраживања показују да је ово критична фаза у развоју породичних односа због проблема који се односе на прихватање заједничког функционисања и успостављања блискости. Може се негде у ствари констатовати да су се променила можда само веровања у односу на угроженост, некада израженији страх од смрти услед неадекватне здравствене заштите и примитивног начина функционисања, данас више страх од напуштања, неадекватности, одбачености и усамљености, доприноси поштовању обичаја. У разумевању ових обичаја и ритуала, треба свакако поменути еволуционистичку перспективу и магијско мишљење, као облик мишљења, који је на специфичан начин, ипак присутан у животу савременог човека. Магијско мишљење удружено са трансгенерацијским преносом породичне културе омогућава да се одређени ритуали и обичаји преносе континуирано, при чему омогућавају успостављање специфичне комуникације између генерација.

Методолошки приступ проблему

Наше истраживање је имало за циљ да утврди присутност одређених веровања и обичаја везаних за формирање породице. Желели смо да утврдимо да ли се у оквиру породичног функционисања преносе и поштују одређена веровања и обичаји и да ли постоје разлике између градске и сеоске средине као и да ли су оне условљене нивоом образовања испитаника. У истраживању је била примењена дескриптивна метода, анкетање као истраживачка

техника и анкета као инструмент ове истраживачке технике. Истраживањем је обухваћено 106 испитаника из Враћа и околине, од чега је већи проценат жена (51,9%), и нешто мањи проценат мушкараца (48,1%). Од укупног броја испитаника 2,8% је под нивоом образовања навело основно образовање, 53,8% је било са завршеном средњом школом, док је 43,4% са завршеним факултетом. Субјекти истраживања били су родитељи старости 25–35 година који су релативно скоро прошли кроз животне циклусе, формирање породице и добијање деце. Већина испитаника потиче из градске средине, 63,2%.

Резултати истраживања и интерпретација резултата

На основу статистичке обраде резултата истраживања добили смо следеће податке у односу на обичаје које су испитаници испоштовали на венчању, резултати су приказани у Табели бр. 1.

Табела бр. 1. Обичаји које су испитаници испоштовали на венчању.

	Фреквенција	Процент
Кад сватови дођу по девојку, девојка најпре погледа момка кроз прстен	41	38,7
Кад пође на венчање она ваља да да своју обућу оној којој жели да се скоро уда и да јој каже: "пођи мојим трагом!", или је повуче за нос	41	38,7
Кад младу изведу пред сватове, ваља да она прво погледа у младожењу	24	22,6
Младожења краде или купује младу	22	20,8
Грабена погача	16	15,1
Млада деверу везује белу мараму	11	10,4
Девер ставља новац у ципелу младој	8	7,5
Бацање сита преко крова	8	7,5
Даровање кума	5	4,7

Можемо видети да су најзаступљенији обичаји када млада гледа младожењу кроз прстен, и када млада своју обућу даје оној за коју жели да се следећа уда. Нешто мање заступљен обичај јесте и онај у коме млада, кад је изведу пред сватове, прво погледа у младожењу. Такође се може констатовати да су се појавили и неки нови обичаји, који нису били присутни у српској патријархалној култури, нпр. да девер ставља новац у ципелу младој, што је вероватно повезано са другачијом улогом новца у животу људи.

У обичајним радњама које су везане за плодност користи се доста чудан, шаролик скуп извесних предмета, биљака, делова животиња и неких лица (с нарочитим својствима). Ево неких обичаја које су испитаници испоштовали, резултати су приказани у Табели бр. 2.

Табела бр. 2. Обичаји усмерени на добијање здравог порода.

	Фреквенција	Процент
Пуштање јајета кроз блузу	26	24,5
Зову се врачарице да врачају	12	11,3
Моле трудну жену да јој кроз плот трипут да по залогај меса	10	9,4
Тражи у млину заостало зрно пшенице, несамлевено и поједе га	7	6,6
Испијање чајева	7	6,6

Као један од најзаступљенијих обичаја је обичај у коме млада по доласку са венчања, кроз своју блузу спушта јаје. Јаје је иначе један од предмета који се често користи у ове сврхе, јер и само по себи симболизује порођај и рађање новог живота. Такође се верује да ће жена овим поступком обезбедити себи лак порођај. Са позиције хијерархије друштвених вредности, у српској патријархалној култури је благослов имати здрав пород, а имати мушкога порода највеће богатство. У свадбеним обичајима које изводе младенци да би добили синове, важну улогу игра мушко дете (комшија или рођак младожење). Од тих обичаја најпознатије је узимање накончета на свадби, о чему постоје забелешке и код Вука. Овај је обичај већина испитаника испоштовала, што указује на присуство патријархалног система вредности, резултати су приказани у Табели бр. 3.

Табела бр. 3. Обичаји за добијање мушког порода.

	Фреквенција	Процент
Кад сватови дођу, дају јој жене пред вратима мушко дете, па да га преко прага унесе у кућу	51	48,1
Кад дође са венчања, улази у кућу преко младозењине руке	32	30,2
Кад је девер изводи, опаше је мушким повезом	22	20,8
Спуштање јајета у скут	14	13,2
Кад млада први пут уђе у кућу, хвата се за чивилук	10	9,4
Прескакање прага	7	6,6
Испијање чајева	2	1,9

Један од задатака нашег истраживања се односио на утврђивање евентуалних разлика у заступљености ових обичаја у сеоској и градској средини. Резултати показују да постоји статистички значајна разлика на нивоу 0,01, у односу на присутност ових обичаја у сеоској средини. Већа заступљеност обичаја, код људи пореклом са села, огледа се оним обичајима који се односе на венчања, на добијање здравог порода, мушке деце, као и у оним обичајима које жене изводе за рођење детета. То свакако доводи да

закључка да су обичаји, као и сама традиција која се односи на брак много више сачувани у селима и код људи који су тамо рођени. У томе свакако велику улогу има породично васпитање, као и трансгенерацијска трансмисија ставова и вредности које се ослањају на патријархалну структуру породичних односа. Резултати су приказани у Табели бр. 4.

Табела бр. 4. Ниво значаности поштовања обичаја у сеоској и градској средини.

		Вредности	Ниво значајности
Обичаји на венчању	Коефицијент контингенције	0,38	0,002
	Валидни узорак	104	
Здрав пород	Коефицијент контингенције	0,337	0,004
	валидни узорак	105	
Приврженост мушкој деци	коефицијент контингенције	0,461	0
	валидни узорак	106	
Обичаји током трудноће	коефицијент контингенције	0,391	0,182
	валидни узорак	106	
При рођењу детета	Коефицијент контингенције	0,279	0,001
	валидни узорак	105	

Следећа претпоставка у нашем истраживању се односила на утврђивање разика у поштовању одређених обичаја у односу на ниво образовања, при чему смо сматрали да испитаници са нижим нивоом образовања више поштују одређене обичаје. Резултати показују да је разлика статистички значајна на нивоу 0,05 и да постоји једино код обичаја који се изводе током трудноће. Испитаници са нижим образовањем више поштују ове обичаје, док се испитаници са вишим образовањем вероватно више ослањају на стручну медицинску помоћ, што указује да је наша претпоставка само делимично потврђена. Добијени резултати показују да је магијско мишљење присутно код људи са факултетским образовањем и да развој формалних операција и хипотетичко дедуктивног мишљења ипак не потискује магијско мишљење, јер вероватно значајну улогу има и трансгенерацијски пренос породичне културе. Добијени резултати су приказани у Табели бр. 5.

Табела бр. 5. Ниво значајности поштовања обичаја код испитаника различитог нивоа образовања.

		Вредности	Ниво значајности
Обичаји на венчању	Коефицијент контингенције	0,356	0,58
	Валидни узорак	104	
Здрав пород	Коефицијент контингенције	0,196	0,649
	валидни узорак	105	

Приврженост мушкој деци	коефицијент контингенције	0,318	0,156
	валидни узорак	106	
Обичаји током трудноће	коефицијент контингенције	0,411	0,018
	валидни узорак	106	
При рођењу детета	Коефицијент контингенције	0,364	0,19
	валидни узорак	105	

Закључак

Трансгенерацијски пренос породичне културе омогућава да се у савременој породици сусретну традиционално и модерно, и да обликују, на један специфичан начин, породично функционисање. Трансгенерацијски пренос породичне културе доприноси очувању одређеног континуитета између генерација, што је посебно значајно у условима транзиције, која многим породицама доноси превише промена које могу да дестабилизују породично функционисање. У нашој давној историји школе нису постојале, породица је имала примарну улогу у преношењу одређених веровања, обичаја и ритуала, који су имали функцију заштите од болести и смртности. Поред те заштитне функције они су имали и један важан задатак који се огледао не само у томе да одређеним периодима у развоју породице и потомства, обезбеде позитиван исход, већ и да породици придају ону вредност и значај, какав она и заслужује. Велики број обичаја је био присутан у свим фазама животног циклуса породице, тај иницијатички круг је почињао обичајима који су се изводили у периоду момаштва и девојаштва, тај круг се настављао обичајима са венчања и рађања детета и настављао се обичајима који су се користили за одгајање здравог порода. Резултати нашег истраживања су потврдили да се у оквиру породичне културе преносе одржена веровања и обичаји који се односе на процес заснивања породице и рађања здравог потомства. Утврђене су статистички значајне разлике између градске и сеоске средине на нивоу 0,01, у односу на израженије присуство ових обичаја у сеоској средини, што се може повезати са патријархалном структуром породичних односа, која је присутнија у сеоској средини. Такође смо утврдили постојање статистичке значајности на нивоу 0,05, у односу на ниво образовања испитаника, али само у односу на обичаје који се односе на период трудноће, што указује да развој формалних операција, које се развијају у процесу образовања, не потискује магијско мишљење.

Људи данас вероватно немају представу, каква је некада постојала у српској патријархалној култури, која се ослањала на веровање да је човек злим силама угрожено биће, али вероватно постоји некаква перцепција угрожености која се манифестује кроз страх од отуђености, кроз страх од усамљености, страх од неадекватности, одбачености, при чему поштовање одређених обичаја, делује умирујуће, доприноси стварању осећаја сигурности и заштићености, повезаности са коренима и традицијом.

Литература

1. Драгић, М. (1940): Веровање код Јужних Словена у области рођења и здравља код малог детета, ЦХЗ, Београд.
2. Голднер-Вуков, М., (1988): Породица у кризи, Медицинска књига, Београд.
3. Ђорђевић, Т. Р. (1984): Неколики свадбени обичаји, у: Наш народни живот, Просвета, Београд.
4. Erlich, S. V. (1971): Jugoslovenska porodica u transformaciji, Liber, Zagreb.
5. Караџић, В. С. (1987): *Живот и обичаји народа српскога*, Просвета – Нолит, Београд.
6. Klever, F. (2005): The Multigenerational Transmission of Family Unit Functioning, *The American of family Therapy*, 33: 253–264.
7. Матејевић, М. (2009): Функционалност породица студената и склоност ка алкохолизму и наркоманији, Студенти, секс и дрога, Зборник радова, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу.
8. Матејевић, М. (2008): Функционалност породичних система у условима транзиције у Србији, Образовање и сиромаштво у земљама у транзицији, Зборник, Институт за педагошка истраживања, Београд.
9. Матејевић, М. (2010): Обрасци породичног функционисања и комуникација на релацији родитељ – адолесцент, Теме, Часопис за друштвене науке, бр. 4. Ниш.
10. Миодраговић, Ј. (2009): Народна педагогија у Срба или како наш народ подиже пород свој, Радио Телевизија Србије, Београд.
11. Sameroff, A., Fiese B. H. (1992): Family Representation of Development, U: Sigel I. E. (ed.) Parental Belief systems: The Psychological consequences for children (2. ed.) LEA Hillsdale, New Jersey.
12. Sigel, I. E., McGillicuddy-DeLisi, Goodnow J. J. (1992): Parental Belief Systems: The Psychological consequences for children (2. ed.) LEA Hillsdale, New Jersey.
13. Требјешанин, Ж. (1991): Представа о детету у српској култури, СКЗ Београд.

Marina Matejević, Milena Tasić

Transgenerational transmission of family culture within a modern family

Summary: Thanks to the transgenerational transmission of family culture, traditional and modern come across each other within a family, giving form to the family functioning in a very specific manner. The transgenerational transmission of family culture contributes to the preservation of certain continuity between generations and that is particularly significant in the process of transition, where a lot of families face too many changes which can lead to the destabilization of the family functioning. Modern studies show that certain phases in family life cycle, such as the phase of family formation or the one of formation of families with a young child, are marked as critical points with high crisis potential for the development of family relationships. The presence of certain folk customs, beliefs and rituals in these phases of family life cycle made it possible for the family within the Serbian patriarchal culture to override these

dangerous points in a more painless and secure manner. According to the theoretical concept devised by Sameroff and Fiese (1992), transmission of certain folk customs and beliefs as part of the family education contributes significantly to forming family values and to modelling behaviour in a particular family. The purpose of this study was to identify the presence of certain folk customs and beliefs related to family formation. Our intention was to determine whether certain folk customs and beliefs were transferred within the family functioning, whether there were differences between the urban and rural environment and whether these differences were conditioned by the level of education of the examinees. The results gathered showed that certain folk customs were present in the rural environment, since we found the statistical significance at 0.05, while with respect to the level of education there was no statistical significance determined, excluding the customs related to pregnancy, which were more present with the examinees with primary education. The results obtained illustrate the presence of certain folk customs and beliefs in the transgenerational transmission of family culture, indicating that the family can form new codes, without sacrificing the integrity of previous generations, and can better understand the generation gap through the recognition of previous family codes.

Key words: Transgenerational transmission, family culture, folk customs and beliefs, family functioning